

УДК 061.236.3(091)(497.15) "1919/1941"

ИБРАХИМ КЕМУРА

ПОКУШАЛИ УЈЕДИЊЕЊА МУСЛИМАНСКИХ КУЛТУРНО-ПРОСВЈЕТНИХ ДРУШТАВА "ГАЈРЕТА" И "НАРОДНЕ УЗДАНИЦЕ" ИЗМЕЂУ ДВА РАТА

Политичка поларизација Муслимана између два свјетска рата одражавала се и на културном пољу кроз паралелно егзистирање "Гајрета" и "Народне узданице", друштава која су у својим основним програмским усмјерењима културног и просвјетног преображаја Муслимана полазила с готово истоветних стајалишта, али су у реализацији практичних задатака били национално-политички различито оријентисана.

Друштво "Гајрет", основано је 1903. године, представљало је једну од најразвијенијих муслиманских културно-просвјетних организација, чије су се основне смјернице у распону његовог постојања између аустроугарског раздобља и времена Краљевине Југославије реализовале на плану: прилагођавања Муслимана времену и животу у новим друштвено-политичким условима, културном уздизању на европским основама, школовању омладине, стварању грађанске интелигенције, развијању занатства и трговине на савремен начин, просвјетивању сељаштва, еманципацији жена и сл. С обзиром на ширину и домете утицаја које је вршило у средин гдје је дјеловало, Друштво "Гајрет" је превазилазило оквире једног стандардног културно-просвјетног друштва, те је и његова активност уско повезана с читавим културно-политичким развојем и животом Муслимана. Стога у тежњама за политички утицај међу Муслиманима друштво "Гајрет" је представљало погодну платформу за дјеловање на том плану, па је и разумљив интерес различитих муслиманских политичких струја да у њему остваре што јачи утицај. Изузев кратког периода од 1903. до 1908. године, у "Гајрету" је превладавао утицај српски оријентисане муслиманске интелигенције што је нарочито дошло до изражаја након стварања југословенске државе 1918. године, када се посредством "Гајрета" развија замашна политичка акција у правцу придобијања Муслимана за српску оријентацију и њиховог чвршћег везивања уз режим и апарат власти. Ти циљеви остваривани су преко врхова "Гајретове" управе у којој су поједине личности и групе били тијесно везани с апаратом власти. Водеће гарнитуре "Гајрета" настојале су да преко овог угледног друштва политички дјелују међу Муслиманима у циљу њиховог одвајања од утицаја Југославенске муслиманске организације и њиховог везивања за српске политичке странке.

Југославенска муслиманска организација, иако неоспорни политички репрезентант Муслимана и поред више покушаја није успјела, као у осталим муслиманским институцијама и организацијама, протегнути свој утицај и на "Гајрет", који је за читаво вријеме остао изван њеног домаћаја. И поред тога што је у редовима "Гајрета" било доста присталица Југославенске муслиманске организације, као што је било и чланова "Гајрета" који су припадали Југославенској муслиманској организацији, вођство Југославенске муслиманске организације није могло да утиче на политичку оријентацију "Гајрета".

Из тих разлога, а и због настојања да неутралише политичко дјеловање "Гајрета", вођство Југославенске муслиманске организације основало је 1923/4. године културно и просвјетно

друштво "Народну узданицу", око кога су се окупљали муслимански интелектуалци с прохрватским симпатијама, а представљали су политичку опозицију владајућем режиму и дистанцирали су се од "Гајрета", чинећи протутежу његовој просерпској националној акцији и оријентацији. Кроз паралелно егзистирање ова два муслиманска друштва са различитим политичко-националним опредељењима интензивирао се процес политичке и националне диференцијације Муслимана, који је нарочито био изражен у врховима ових друштава.

Међутим, сродност програма и задатака на плану културног, привредног и социјалног препорода Муслимана које су заговарала ова два друштва носила је у себи и претпоставке на којима су почивале тежње за обједињавањем њиховог рада и међусобног спајања. Подлога тим тежњама за јединством лежала је у садржини њиховог програма којим су изражаване заједничке културно-просвјетне тенденције Муслимана, а које су се огледале у: истој идејно-културној оријентацији према Западу и усвајању позитивних тесковина те цивилизације и еманципацији од Истока, уз истовремено истицање свог славенског поријекла; истој пародној бази – широким муслиманским масама као културном конзументу једног елемента који има одређен грађански интерес. Елементи духовног и културно-просвјетног заједништва и континуитета у "Гајрету" и "Народној узданици" огледали су се и у чињеници да су се у и око "Народне узданице" ангажовале исте оне личности које су учествовале у оснивању "Гајрета" и били извјесно вријеме његови активни учесници. (Мулабдић, Ф. Спахо, С. Башагић, Ш. Сарајлић и други).

Поборници и носиоци идеја заједништва потицали су, углавном, из редова млађих генерација муслиманских интелектуалаца који су се окупљали око ових друштава. Подстицај таквим тежњама и схватањима давали су и примјери заједничке сарадње ова два друштва, која је остваривана на терену, гдје су у први план истицани културно-просвјетни и социјални моменти. Потреба за објезбјеђења средстава за школовање, добијање мјеста у интернату и сл. код већине муслиманског становништва које се обраћало за помоћ истовремено и "Гајрету" и "Народној узданици" несумњиво указује да је оно у њима првенствено гледало своје *заједничке институције* којима је сврха културно-просвјетни и економски просперитет Муслимана, без обзира на њихова прокламована страначко-политичка, па и национална усмјерена. То расположење можда најбоље илуструје мишљење председника Мјесног одбора "Народне узданице" у Љубушком, који у допису Главном одбору "Народне узданице" наводи: "Ми стојимо на гледишту, па тако и радимо, да Гајрет и Народна узданица служе опћој сврхи муслиманске просвјете и да је по просвјету штета, кад једно од ових друштава удара на друго".¹ Конкретна потврда оваквих ставова огледала се и у томе да је кћи овог председника Мјесног одбора "Народне узданице" била питомица "Гајретовог" интерната.²

Прве идеје о спајању ових друштава јављају се непосредно после оснивања "Народне узданице". Већ на првим скупштинама "Народне узданице" чула су се мишљења о потреби обједињавања рада "Гајрета" и "Народне узданице". Тако је већ 1925. године Ахмед Хациомеровић изнио приједлог о спајању "Гајрета" и "Народне узданице".³

Питање спајања ових друштава нарочито је актуелизирано у вријеме припреме за Конгрес Муслимана интелектуалаца, који је одржан у Сарајеву 1928. године, поводом 25. годишњице оснивања друштва "Гајрет". У току тих припрема, а под притиском све израженијих расположења у прилог спајања ових друштава, дошло је и до једног неформалног састанка председника

1 Историјски архив Сарајево (даље: ИАС), Фонд "Народне узданице" (Даље: ФНУ), Кутија (К)-28. док.бр.2150.

2 Исто.

3 ИАС, ФНУ, К-47, бр. 95/1925.

"Гајрета" и "Народне узданице", Авде Хасанбеговића и Асима Дугалића, 26. јула 1927. године, на коме је разматрана могућност заједничког рада и евентуалног спајања.

Имајући у виду опште муслиманске интересе предсједници оба друштва сагласили су се да истовремено егзистирање два муслиманска културно-просвјетна друштва с истом сврхом, али политички супротстављена подстичу процес даље политичко-националне поларизације Муслимана, који се штетно одражава на муслиманску заједницу. Иницијативу за спајање два друштва дао је предсједник "Гајрета", а представници "Народне узданице" су је прихватили, о чему свједочи један докуменат, у ствари, пројект у којем су изнесени ставови представника "Народне узданице" и њихова гледишта на предложено спајање. Тај писмени документ под називом *Предлог* у уводном дијелу констатује већ раније јавно изражавано становиште "Народне узданице" о друштву "Гајрет" које је како се наводило кренуло "путем противним жељама нашег елемента", чиме се замјерило Муслиманима, а што је било и повод оснивању "Народне узданице". Предложену фузију представници "Народне узданице" били су спремни прихватити, али под сљедећим условима:

1. Оба друштва се снајају у једно, под именом: југословенско културно друштво "Помоћ";
2. Код рјешавања молби једино важећи принцип је "потреба и ваљаност молитеља у науци и владању";
3. Потпуна слобода у националном опредјељивању и једнакоправна употреба латинице и ћирилице. Опредјељивање као Југословен, Србин, или Хрват "по властитом освједочењу без икаквог и најмањег утјецаја и разликовања од стране целокупне управе";
4. Гаранцију за то треба да пружа састав управе друштва од мјешовито национално опредјељених личности, од којих је половина чланова Хрвати, а половина Срби, који ће строго pazити "да се не би ни с једне стране злоупотребе чиниле под пријетњом искључења из одбора".⁴

Садржај и суштина наведених услова које су поставили представници "Народне узданице" указују с коликом дозом опреза и неповјерења се приступало евентуалном остварењу овог пројекта. Инсистирање на потпуно новом имену друштва и једнакој заступљености у управи, без обзира на дотадашњи развој, стечени углед, традицију и прокламоване циљеве, било је у функцији спречавања политичког манипулисања друштвом као погодним инструментом у развијању било српске, било хрватске пропаганде. Успостављање политичке равнотеже и баланса у управи пројектованог заједничког друштва, изражено кроз захтјев за равноправним учешћем чланова двију групација различитих политичких опредјељења, било је на линији постизања деполитизације новог друштва. У том контексту и наведене категорије и подјела на Србе и Хрвате имале су претежно политично обиљежје и садржину, јер се радило о члановима који су били присталице и заговарачи просрпске ("Гајрет") односно прохрватске ("Народне узданице") оријентације, у политичком, а не националном смислу.

Досадашње истраживање ових културних друштава показују да су њихови врхови одражавали интерес одређених муслиманских грађанских кругова који, у зависности од тадашњих објективних околности, политички лавирају између Срба и Хрвата као политичких и државних субјеката, а њихово опредјељење за једну од могућих политичких опција, идентифицирано је с националном припадношћу.

4 ИАС,ФНУ, К-48, б.б. од 26.VII. 1927.

Истицањем југославенске оријентације, назначено у називу новог друштва, слијеђена је концепција Југославенске муслиманске организације, чиме се настојало избјећи одређивање било у једном или другом смислу.

Да је пројектовано спајање на понуђеној основи било неприхватљиво у супротности с концепцијама "Гајрета" потврдило је и становниште његовог Главног одбора, које је изнио његов председник Хајдар Цекро. Према изнесеним ставовима, друштво "Гајрет" није имало намјеру да одступа од своје идеолошко-програмске оријентације, а прије свега, од већ давно затрпане националне мисије међу Муслиманима. Доследно задржавање усвојеног курса *de facto* је значило одбацивање понуђених услова о спајању, који су практично доводили у питање "Гајретову" националну политику, с обзиром на другачија становишта и усмјерења водства "Народне узданице" у том погледу. Евентуална фузија ових друштава, како су је схватили у "Гајрету", била је могућа једино под условом да се млађе и мање афирмисано друштво, "Народна узданица" потчини јачем, односно "Гајрету".⁵

Ни покушаји да се обједињавање рада ових друштава изврши на тај начин што би "Народна узданица" стипендирала привредни подмладак, а "Гајрет" средњошколску и универзитетску омладину није имао реалних изгледа, пошто су у "Народној узданици" сматрали да се ово друштво тиме ставља у инфериоран положај у односу на "Гајрет".

Без обзира на овако ексклузивна становишта и приступе врхова "Гајрета" и "Народне узданице" заговорници идеје о њиховом спајању успјели су на Конгресу муслиманских интелектуалаца у Сарајеву 1928. године да Егзекутивни одбор Конгреса међу своје прве задатке постави питање њиховог спајања или, бар, најуже сарадње. У том погледу Егзекутивни одбор био је резолутан и свако супротстављање остваривању ове замисли било је жигосано као противљење културном и привредном напретку Муслимана. Међутим, одлуке Егзекутивног одбора који је био аутономно тијело изабрано на Конгресу, нису биле обавезујуће за друштво "Гајрет", иако је Конгрес био сазван на његову иницијативу. У том смислу, Главни одбор "Гајрета" дистанцирао се од неких ставова Конгреса и Егзекутивног одбора, поготово оних који нису били на линији "Гајретових" смјерница, него су им се директно супротстављали. То се, прије свега, односило на изражаване захтјеве за спајање "Гајрета" и "Народне узданице", при чему је Главни одбор "Гајрета", као и у ранијим приликама, начелно подржавао сарадњу ових друштава, али под условом да се она одвија у оквирима "Гајретове" идеологије.⁶

Унотач таквим ставовима, у круговима прогресивно оријентисане интелигенције, идеја заједништва изражавана кроз захтјеве за уједињавање "Гајрета" и "Народне узданице" и даље је била стално присутна и жива. То је показала и Конференција муслиманске школоване омладине у Београду 1939. године, на којој је поново актуелизирано спајање "Гајрета" и "Народне узданице". На овој конференцији, која је на дневном реду имала расправу о актуелним питањима и проблемима муслиманске заједнице, одато је признање муслиманским друштвима "Гајрету", "Народној узданици" и Београдском Гајрету "Осман Ђикић" за њихов рад на културно-просвјетном уздизању Муслимана и предложено оснивање савеза ових друштава, с циљем обједињавања њиховог даљег рада. Доминирајући акценат Конференције био је на превазилажењу постојеће подвојености и окупљању свих конструктивних снага на рјешавању акутних проблема Муслимана.

Испољене тенденције за деполитизацијом културно-просвјетних друштава, које је заговарала једна струја унутар муслиманске интелигенције која се окупљала око "Гајрета" и "Народне

5 Ибрахим Кемура, *Улога Гајрета у друштвеном животу Муслимана 1903–1941*. "Веселин Маслеша", Сарајево 1986, стр. 174–5.

6 Исто, стр. 184.

узданице", била је на линији превазилажења подијељености релативно малобројних муслиманских јавних и културних радика и концентрације њихових снага усмјерених на заједнички рад, а у интересу културно-просвјетног и економског просперитета Муслимана. Међутим, и поред несумњивих претпоставки које су упућивале на заједнички рад, носиоци тих тенденција били су недовољно утицајни да дјелују на превазилажење изражених антагонизма и неутралишу постојећу национално-политичку поларизацију која је доминирала у врховима ових друштава.

С друге стране, тај процес политичко-националне диференцијације губио је на интензитету идући по вертикали ка бази, локалним органима и чланству, гдје та струјања нису имала већег одјека, пити су могла угрозити доминацију основних културно-просвјетних циљева и функција ових друштава. Појава заједничке сарадње нижих органа ових друштава, која се може пратити кроз читав период од 1941. године, успркос крутим ставовима њихових врхова, резултат је, прије свега, схватање да су то муслиманска друштва која су своје дјеловање и чланство имала у истој бази, широким муслиманским слојевима, који су због тешког материјалног положаја били највећим дијелом индиферентни на политичку и националну диференцијацију. Осим тога, то чланство је имало одређен грађански интерес, а то је савремено школовање омладине, изучавање модерних заната и трговине, које је могло остваривати путем ових друштава и уз њихову материјалну помоћ.

Ибрахим Кемура

ATTEMPTS FOR MERGE OF THE MOSLEM CULTURAL AND EDUCATIONAL SOCIETIES "GAJRET" AND "NARODNA UZDANICA" IN THE PERIOD BETWEEN THE WORLD WARS

Summary

Cultural separation of the Moslem people in the period between the World Wars expressed itself through the simultaneous existence of the two Moslem Cultural and Educational Societies "Gajret" and "Narodna uzdanica". The both societies had the same basic starting points but the different political and national characteristics. Even with the explicit political polarization, particularly present among the respective leadership of the both societies, the similarities and the complementary sides of their programmes and the primary tasks for the cultural, economic, educational and social renaissance of the Moslem people, inherently presupposed the integration of their work and a possible merge into one society. The foundation and elements for such a spiritual and cultural integration was in the same ideological and cultural orientation towards the Western world, and the acceptance of positive achievements of that culture and civilization. Both societies relied on the same people – the wide Moslem masses who had certain civil interest, such as the modern education of the young, acquiring of new and modern trades and crafts etc.

The promoters of these tendencies were, mostly, the younger Moslem intellectuals who gathered around these societies. Their aspirations became revealed in the attempt for the establishment of the joint Society under the name of Yugoslav Cultural Society "Pomoć" (Assistance). Nevertheless, neither this one nor the series of the similar actions gave the result desired, because the forces advocating the ideas of integration and removal of politics from such cultural societies, were still weak to overcome the existing political and national antagonisms and neutralize their influence.